

REPUBLIC OF KENYA
MINISTRY OF EDUCATION

Māsinēetaap Sumaneeet Kuutiinyoo

Krēēdiitaab Taay
Kitaabuutaab Kānēētiindēēt

Ribooteechu.

Momii kereeryaanteetab siruuteechu chee kimuuche keyiisto, keweech antoo kimuusto am keeltaake nto kubuntee terekyeet ake tukul, kumanachoomchi siriinteetaab kitaabuuni .

Siriisyeetaab taayta 2023

@Kokweetaab terewoosyeekaab sumaneet am yemeetab Kenya .

ISBN NO: 978-9914-43-278-7

Kisiire ankusaat kokweetaab terewoosyeekaab sumaneet am yemeetab Kenya.

Loleetaab barweet -30231-00100

NAIROBI- KENYA

Telephone: (020) 3749900-9, 3747994

Fax: 254 (020) 3639130

E-mail: info@kicd.ac.ke

E-mail: info@kicd.ac.ke.

FOREWORD

The Kenya Institute of Curriculum Development (KICD) is mandated to advise the Government of Kenya (GoK) on matters pertaining to curriculum development. One of KICD's specific functions is to develop, review and approve programmes, curricula and curriculum support materials that meet international standards for all levels of education, below the University.

In this context, the GoK adopted the Competency Based Curriculum (CBC) which was conceptualised and developed by KICD whose implementation started in 2019 with the Early Years of Education (Pre-Primary school and Lower Primary). The first cohort of CBC learners are currently at Grade 7 of Juniors School. The CBC vision is to produce engaged, empowered and ethical citizens with emphasis on nurturing every learner's potential. The Curriculum aims at developing seven key competencies through various learning areas at all levels. These include: Communication and collaboration, creativity and imagination, critical thinking and problem solving, citizenship, self-efficacy, learning to learn and digital literacy.

In the CBC, one of the learning areas that has been given prominence in the Early Years of learning is Indigenous Language (**IL**) as an important step in nurturing learners' communication and collaborative skills within their social-cultural contexts as provided for in the Kenyan goals of Education. This effort is also in tandem with the Language in Education Policy which stipulates that the medium of instruction in Early Years Education (EYE) should be the learner's first language. Accordingly, KICD has developed a *Learner's Book* and *Teachers' Guide* for Grade 1 learners in a number of indigenous languages in Kenya. The Learner's books are intended to facilitate systematic learning of listening, speaking, reading and writing skills in the target language. The Teachers Guide should be used alongside the learner's book for and is intended to provide a set of methods, techniques, suggested experiences and resources that will facilitate learning and make it interesting for learners at this level.

On behalf of the KICD Council, Management and Staff, I wish to most sincerely thank everyone who contributed to the writing of this Teacher's

Guide in one way or the other. Indeed, the guide is a testament of your invaluable sacrifice. A lot of appreciation also goes to the Development partners who contributed to the funding of the programme that made the writing and distribution process possible; in particular, the World Bank thorough the Kenya Primary Education Equity in Learning Programme (KPEELP. Ultimately, we are very thankful to the Principal Secretary, State Department for Basic Education and the Cabinet Secretary for Education for their invaluable guidance and support to the Institute.

Prof Charles Ong'ondo PhD., MBS.
DIRECTOR/ CHIEF EXECUTIVE OFFICER
KENYA INSTITUTE OF CURRICULUM DEVELOPMENT

TAAUYTA

/Kigēechōp teteetaap sumaneetaap kuutiit kurubta keey āk Ndarastiitaap Keenya, kiyēē tākyinē :sumaneetaap kōōrēēt āgoo kiyēē tākyinē :Paandaap taay nyoo tāsē taay. Ibooru ng'ātuutyēētaap sumaneet nyēbo kuutiit ām Keenya kule kutiitaap kaa nyēē yēmāktōōs /kēēyēyiisyēē ām kēnyiiisyēk choo po taay yoo /kiinēētiisyē. Kiy nyēē /kiinēētē /kēēsumānē ām sumaneet nyoo po taay, āngutas taay kuyēk sumaneet nyoo kēēkwēyē keetas taay keesuman ndo kēēbāgook ām krēēdiitaap ang'wan. Māchāktōōs nanyuun :kipsumaniisyek kōōngēt kusuman ang'ung'alaal nyēē rootaat ām kuutiing'waa.

Tākyinē: tētuutyēētaap sumaneet ām kuutiit kipsumannyaandeet koomuuch kuyēpchi yit, kung'alaal, kusuman āngusiriis nyēē karaam. Kigēechōp kitaabuuni po kāānēētiindēēt kutoorēt inēe kooneet kipsumannyaandeet kōōngēt kusuman āngung'alaal ām kēēldo nyēē karaam sugōōmuukyi kuyey yiisyōōnuutēk chēē tēerchiin kurubta keey āk kuutiinyii. Māchāktōōs /kēēyēyiisyēē āgoo kitaabuutaap kipsumannyaandeet sugōōmuukyi kooneet tētuutyēētaap sumaneetaap kuutiit ām krēēdiitaap taay.

Kweemuuk keesir Kitaabuuni po kāānēētiindēēt kuuyu kōgēēyējiin. āmāchē āmwoochi kōōngōy piigo tugul choo kōwēechē āgoo choo kōsiriisyē kubo yiisyēēng'waa nyēbo kāāmānuut.

Profeeset Charles Ong'ondo PHD, MBS
DIRECTOR/ CHIEF EXECUTIVE OFFICER
KENYA INSTITUTE OF CURRICULUM DEVELOPMENT.

Table of Contents

Foreword.....	iii
Taayta	v
Kōōngōy.....	ix
Wōlēē Kēēyiptoooy Kipsumaniisyek Choo Tinyē Tōsōōsindo.....	1
Mētitaab Sumaneet Nyēbo Taay: Kaa	3
Mētitaab Sumaneet Nyēbo Āyēēng’: Suguul	9
Mētitaab Sumaneet Nyēbo Sōmōk. Ātēbutēk Chēē Kāroomēch	17
Mētitaap Sumaneet Nyēbo Ang’wan: Tiliilindaap Pōōrto	25
Mētitaap Muut: Āsiiswēk Āgoo Yeegoosyek	37
Biikoo Chee Kiiyeeyiisye	48

KŌŌNGŌY

Kigēēchōp teteetaap sumaneetaap kuutiit kurubta keey āk Ndarastiitaap Keenya 2010, kiyēē tākyinē :sumaneetaap kōōrēēt āgoo kiyēē tākyinē :Paandaap taay nyoo tāsē taay. ām sumaneetaap kōōrēēt, tākyinooyēēt nyēbo lo, nyēē tiyē koonyit nyēbo ātēptaap piigo alak ām Kenya.

/Kiinēētē sumaneet ām kuutiit kuu yoo /kiinēētē saabjeektiinēk alak ām sumaneet nyoo po taayta ndo mii krēēdiitaap ang’wan kuwo kuu nyooto āgoy kolēch, kuyēk nyēē kwēchinē keey chii kusuman ndo kubāgook. Ititiirē :tētutēgaap sumaneet ām kuutiit kipsumannyaandeet koomuch kuyēpchi yiit, kung’alal, kusuman āngusiriis nyēē karaam. Kigēēchōp kitaabuuni po kāānēētiindēēt sugung’et kuyētyēēchi kāānēētiindēēt kōōnēētiis ām kuutiitaap Sabawoot. Māchāktōōs kēēyēyiisyēē kuboondo keey kitaabuutaap kipsumannyaandeet yoo kiinēētē / kēēsumānē kuutiit ām tētutēāroogaap krēēdiitaap taay.

āmwoochinē kōōngōy miisin pichu kubo yiisyēēt nyēē kiyey sugutook kitaabuuni po krēēdiitaap taay: Isaac Marui - BK, Phanice Kiyen - SBTL, Chemorei Jones Kiboi -TSC,

Mwoochinē KICD kōōngōy ngicheek pichu kubo kāāyyoongyinooyēēt kuchagee toowunēēt āgoy tabanda: Prof. Elishiba Kimani (chairperson of KICD council), Jacquelinē Onyango (KICD), OGW.

Kōōngōy miisin Māsinēētaap sumaneet nyēbo Keenya āgoo nyoo yēyē kwooyēēchiin chōbēētaap sumaneet kubo toorētēēt nyēbo rubiyaanik āgoo nyēbo wōlēē kēēyēytooy kitaabuut.

āmwoochinē kōōngōy ngicheek piigaap Wēēksēētaab Biibilyaa āk sumaneet kubo toorētēēt nyēē teer ām siriisyēēt.

Āwoong’tēē āmwoochinē kōōngōy kāāndōōyiāroogaap KICD, chooto ku: Esther Mukuria - siriintēēt, Peris Wachuka nyoo king’ōōtiisyē, āgoo Rose Akuka. Ndo kimā ichēek ndo kimāchurtooy :kitaabuuni.

Kāāboorunēēt

kēēyēyiisyēē kitaabuutaap kāānēētiindēēt āgoo kitaabuutaap kipsumannyaandeet nyēbo krēēdiitaap taay. tākyinē sumaneet tugul kipsumannyaandeet angooreetootii :kaaneetiisyēēt kipsumannyaandeet kuyēchi keey tuguuk choo sumānē. Māgōōyyoongyi keey :kipsumaniisyek ām sumānēeng’waa yoo yēyē yiisyōōnuutēk choo tēērchiin choo ingēt. kāgēēyēyiisyēē yiisyōōnuutēchu mii kitaabuut kuyēētyēēchi kipsumannyaandeet kōōngēt kuutiit. Kēēyēyiisyēē kuutiit kutoorēt kipsumannyaandeet kuyēyiisyēē ng’aleek choo yēmootiin sugōōyyoongyi māguutēk chēē tēērchiin chēbo kipsumaniisyeāroogaap krēēdiitaap taay. Tākyinē teteetaap tuguuk chēē /kiinēētē kēēyēyiisyēē ng’aleek choo mii kitaabuut.

Yoo Iyēyiisyēē Kitaabuutaap Kipsumannyaandeet Āgoo Kitaabuutaap Kāānēētiindēēt

Tinyē :kitaabuutaap krēēdiitaap taay nyēbo kuutiit kereeryoosyek 12. Yēyē :kereeryaandeet age tugul tuguuk ang’wan chēbo sumaneet. Chooto ku iyēpchi yiit āngiimwaay, keeng’alaal, keesuman angeesir. nāmē :sumaneet tugul ng’aleek āgoo yeyuutek choo mii mētitaap sumaneet age tugulMākūrōōb keey :yiisyōōnuutēāroogaap sumaneet ām kēēldo nyēē imuukyinē kipsumannyaandeet kuyēyiisyēē kwaak ām ming’ātēēt. Rubtooy keey yiisyōōnuutēchoo āgoo tuguuk choo imuuchē :kipsumannyaandeet kuyey. Ām tabandaap sumaneetaap krēēdiini, māgoomuuch kipsumannyaandeet kung’alaal ām kēēldo nyēē karaam ām kuutiinyii.

Yēpchi yiit āngiimwaay

Ām tapandaab mētiitaab sumanaani, mākoomuuch kipsumaniisyek:

- a) Kōōyeendyi ārooruutēk chēē nwoogēch.
- b) Kurup ārooruutēk choo kēēmwoochinē.
- c) Kung’ērēkyi ārooruutēk.

Tēebuutyēēt nyēē tākyinē sumaneet.

1. Ām nee yu po kāāmānuut kēēyēpchinē yiit ārooruutēk?

Imuukyinē :yuutēyu kipsumannyaandeet koobaraay ng'oomnātēēt ām tuguuk choo /kēēmwooyē ām kuutiinyii. Tākyinē kung'oongyi kipsumannyaandeet koomuuch kuyēpchi yiit ām pārooyindo. māchāktōōs ingēt kule yoo yēpchinē yiit :kipsumannyaandeet karoomin, kōōmuuchē kōōngēt tēerchinooyēēt nyēbo ng'aleek choo kēēng'ālōolē āgoo choo kēēyēpchinē yiit. Kiibooru ām kereeryaandani tuguuk choo nāmē keey āgoo kuutiit kuu; tyoongōōchook choo nwoogēch, sāānduyōōk, tyēēnwoogik, choo kergeey (rhymes) sugung'et kēēng'ērēkyi :sumaneetaap kuutiit.

Keeng'alaal

Ām tapandaab mētiitaab sumanaani, mākoomuuch kipsumaniisyek:

- a) Kuyēyiisyēē ng'aleek chēē kāroomēch chēbo kāāsubooyiisyēēt k̄āatookwēēsiisyēēt.
- b) Koosubaay / kootaakwees piigo ām kēēldo nyēē karaam.
- c) Kunooyē ātēbuutēk chēē kāroomēch choo kiisuboyiisyē / kiitookwēēsiisyē.

Tēebuutyēēt nyēē tākyinē sumaneet.

1. Isuubooyē / itookwēēsē keey kule nee :piigyoo?

Ām kereeryaandaani, mākubundēē :kipsumannyaandeet tuguuk chēē imuukyinē kōōboor keey, kutwēch ng'aleek ām kēēldo nyēē rootaat. Kēētoorētē kipsumannyaandeet kung'alaal nyēē karaam yoo ititiirē ng'al. Kiigoochinē kipsumaniisyek tyoongōōchook chēē yoo kasuman kunyooru ng'aleek chēē nāmē keey āgoo mētitaap sumaneet. Tuguuk āgoo kēēlwoogik chēē /kēēyēyiisyēē ku chēē ititiirē koomuuch

:kipsumannyaandeet kung'alaal angoosoot kiyēē sumānē. Mii ām kereeryaandani ngicheek ārēērōōsyēk, tyoongōōchook, sāānduyōōk āgoo tuguuk choo kergeey (rhymes) sugōōmuukyi kipsumaniisyeek kuyey tuguuk chēē tēērchiin ām sumaneet.

Keesuman

Ām tapandaab mētiitaab sumanaani, mākoomuuch kipsumaniisyeek:

- a) Kutwech piichaanik chēē mii kaa
- b) Kusuman ng'aleek choo mii piichaanik.
- c) Kung'ērēkyi piichaanik choo mii kaa.

Tēebuutyēēt nyēē tākyinē sumaneet.

1. Kēērāru kule nee kiyēē kēēgāsē ām piicheet?

Ititiirē :sumaneet kiingēt ng'aleek choo kēēsumānē ām kuutiit. kēēchāmu kēēsumānchi parak kuuyu toorētē kipsumaniisyeek kugas wōlēē keesumandooy nyēē karaam. Makutas taay kipsumaniisyeek kusuman nyēē karaam āngusarchi. Ām kereeryaandaani po sumaneet mākumii yiisyōōnuutēk chēbo kipsumannyaandeet chēē sēēsē kāāmuugēywēēk chēē imuuchē koosoot kiyēē kasuman. Mākumii tyoongōōchook, sāānduyōōk, āgoo tuguuk choo kergeey (rhymes) chēē imuukyine kāānēētiindēēt kusumānchi kipsumaniisyeek sugōōboorchi toowunēētaap sumaneet.

Kēēsiriisye

Ām tapandaab mētiitaab sumanaani, mākoomuuch kipsumaniisyeek:

- a) Kusir nyugutaanik choo mingēēch choo po rootetaab ng'aleek.

- b) Kusir nyugutaanik choo wōōyēch āk choo mingēēch.
- c) Kubāybāchi siriisyēētaab nyugutaanik.

Tēebuutyēēt nyēē tākyinē sumaneet.

1. Kēēsirē kule nee nyugutaanik chēbo rooteetaab ng’aleek?

Igoochinē kereeryaandaani kipsumaniisyek pārooyindo kusir ng’al chēē ng’ēri. Tākyinē :siriisyēēt nyugutaanik choo wōōyēch āgoo choo mingēēch, ng’ōōtiisyēēt āgoo kāāmitmiitiisyēētaap nyugutaanik, angeeyeyte sēēndēēnsinēk chēē nwoogēch chēē /kēēnāmtooy met. Māchāktōōs kugas :kāānēētiindēēt kule kātoorēt kipsumaniisyek kurup siriisyēēt āgoo wōlēē /kēēsirtooy nyēē karaam. Mākyinē nginee kereeryaandaani kipsumaniisyek koowaang’ta ng’aleek choo mii jedwaaliit, kuyeyta sēēndēēnsinēk kuyēyiisyēē ng’aleek choo mii jedwaaliit, kutoowunēē choo kuskusēch kutākyinē choo wuuyēch. Irēētootii :kitaabuutaap kāānēētiindēēt kiititiir tiliilindo āk siriisyēēt nyēē karaam. Māchāktōōs /keekwey nyēē karaam ng’aleek choo /kēēyēyiisyēē ām siriisyēēt sugōōtitiir siriisyēēt ām ng’aleek choo kergeey twēguutēk cheekwaa. Yoo kēēyēytooy nyuguteet, yoo kēēchōbe nyugutaanik, yoo kiikoochinē pārooyindo nyugutaanik āgoo ng’aleek, yoo kiiliing’dōōs nyugutaanik chēē wōōyēch āk chēē mingēēch.

Ām tugul, yoo kageeyey kuu yoo kāāgēēmwoowu ām toowunēēt, māgēēnyōōru kiyēē kēētākyinē ām tētutēgaap sumaneetaap kuutiit.

WŌLĒĒ KĒĒYIPTOY KIPSUMANIISYEK CHOO TINYĒ TŌSŌSINDO

Yoo mii ām klaasiing' uung' kipsumaniisyeK choo tinyē tōsōsindo, igas kule keenam ngicheek ām sumanaani. Ām kēēldo ngōnō?

Yēpchinooyēētaap yīit

Yoo mii kipsumaniisyeK chēē tinyē tōsōsindo kuyēpchi yīit, igas kule yoo igooytooy āroorutēk iyityi siigas yoo kaagugas āngōōngēt kiyēē māchāktōs.

Ng'alaaleet

Yoo mii choo pālyootēch klaas, ichōbchi pārooyindo nyeeng'waa ingēt tōsōsinng'waa. Mii alage chēē nyōgōōrēch āngiimuuchē inēnte kiyooto yoo kēētitiir. Kānyē :kipsumaniisyeK chēē chaang' pārooyindo nyoo imuuchē kugōōn wāluutyēēt nyoo karaam āngunyōōr sugoong'erēēchiing'. Koochi pārooyinooto āngiititiir kipsumaniisyeK tugul ām klaas. Ng'āloolchi kipsumaniisyeK tugul māroorchinē keey yoo kāgōōn :chii wāluutyēēt nyēē mayemaat. Ititiir kipsumaniisyeK tugul kumwoow kāāsōōtēywēēkwaa kumēēwus choo po kāāsōōtēywēēk chēē tēērchiin.

Sumaneet

Yoo mii :kipsumaniisyeK ām klaas chēē tinyē tōsōsindo kusuman ichōp sumaneet āngiigoochi pārooyindo nyeeng'waa siingēt wōlēē tēē tōsōsinng'waa yoo imuuchē kusuman āgoo chuut ndo irook pokusumanee suguluut nyēē teer nyēē yēmē keey āk inee. Ichēēng' ngicheek kipsumaniisyeK choo mēēmuuchē kugas tuguuk chēē kēēsirchi plaakboot igoochi kutēbēē yēē lēēgitēē yooto. Yoo ōyēyē ārēērēēt nyēbo kaadiinek choo kiibooru igas kule wōōyēch siruutēk.

Siriisyēēt

Tākumii :kipsumaniisyek kunērtōōs ām wōlēē isōōtitooy āk wōlēē yēytooy tuguuk. Toorēt yoo kāwuuyiityi kunam peenseliit. Mēēgērchi koong' kunam peenseliit kuu wōloo imāktooy ndeenee kunam kuu wōloo māktooy. Neet kusir kisich kisich āngiigoochi pārooyindo āmēēwus yoo kasir nyēē miyaat. Ichōp pārooyindo nyēbo choo tinyē tōsōōsindo āngiyējiinē āk chii nyēē mii kang'waa /kiigoochi pārooyindo nyēē yēyēē yiisyoonoo.

Tāsyi igōōnu lōgōōy ām nwoogindo kurubta keey āgoo ng'aleechu:

- ātēbuutēgaap kipsumannyaandeet nyēbo krēēdiitaap taay, wōlēē kiinēētitooy āgoo tuguuk chēē /kiinēētēe.
- Booru ām nwoogindo mētēwoogaap sumaneet āgoo tuguuk choo imuuchē kuyey.
- Booru yēē kiitōōrēē ātēbuutēk choo kāroomēch, tōsōōsindo nyoo mii, wōlēē māchāktōōs kutoorētiis: chii nyēē mii kaa āgoo wōlēē yeytooy : kipsumaniisyek yiisyēēt ām pōrōryēēt.
- Booru mākuutēk chēē tēērchiin āk tōsōōsindo, āgoo wōlēē kēēriiptooy mākuutēkwaa ām klaasiing'waa nyoo sumānēē ām kuutiit.

MĒTITAAB SUMANEET NYĒBO TAAY: KAA

Kāāboorunēēt

Ng'āloolēē: kereeryaandaani Kaa. Māchāktōōs kipsumannyaandeet kutwēch tuguuk āk tyoong'iik choo mii kaa, kōōtookwēēsiis / kōōsubooyiis āngōōyēnchi, kurup ārooruutēk āngōōngēt rooteetaap ng'aleek ām kuutiing'waa.

Tuguuk chēē /Kiinēētiisyēē

kaadiinek chēē /kikēēng'ōōtyi tuguuk āgoo tyoong'iik chēē mii kaa.

Chaatiit nyēbo rooteetaap ng'aleek.

Tērēgōōk chēē mii kaa kuu kōōmbōōnik āk saaniinēk.

Mēnēēt nyoo kiimitmiitē.

Kalaāmuunek choo kēēsāliisyēē.

Tāsyi kiy age tugul nyoo ititiirē sumaneet.

Wōlēē ichōbtooy keyy siinēētiisyē

Māchāktōōs itinyē kitaabuunek chēbo krēēdiitaab taay āgoo tuguuk choo igooldooy kipsumannyaandeet koomuuch kuyey tuguuk choo kiinēētē kurubta keyy āk mētīt nyēbo sumaneetaab kaa.

A. Yēpchi yiit āngiimwaay

Neet areet (2)

Ām tabantaap mētitaab sumanaani, māchāktōōs kipsumannyaandeet koomuuch:

- a) Kuyēyiisyēē ng'aleek choo yēmootiin koosuboyiis/ kōōtwookwēēsiis āngōōyēnchi.
- b) Koosubaay/ kootaakwees piigo chēē tēērchiin kuu yoo māchāktōōs.

c) Kung'ērēkyi kipsumannyandeet kāāsubooyiisyēēt

Tēebuutyēēt nyēē tākyinē sumaneet?

1. Ām nee yu karaam kēēyēpchinē yiit āroorutēk?

Kōōnu ng'aleek kurubta keey āk kiyēē tākyinē :sumaneet kuu nyi mii yu:

Yiisyēētaab taay: Yēpchi yiit tyēēndo āngiityēēn.

- Taakweenya Chēēbēēt
- Kulēēnchoo iigōō,
- Twech kōōgō, moomo āgoo alak.
- Kule :kuugo subay,
- Ālēēnchi ābo.
- Twēch baaba.

Kutyēēn :kāānēētiindēēt tyēēni kuu yoo /kēētyēēne tyēēnwoogik alak ndo kutoow nyeenyii āngumwoochi kipsumaniisyek kutyēēn tugul.

Imuuchē :kāānēētiindēēt kuweech tyēēndo kumwoochi kipsumaniisyek kuyēyiisyēē kāāynōōgaap chuut ām klaas. Kutyēēn nanyuun kōōsubooyē /kōōtookweese keey ām klaas.

- Booru kule māchāktōōs kiisubooye / kiitookwēēsē keey kuuyu kēēltaap ng'alaaleet.

Yiisyēētaab āyēēng': Kas āngiisubooyiisyē / itookwēēsisiyē

Mwoochi kipsumaniisyek kugas piichaanik āngiitoorēt kōōsubooyiis / kōōtookwēēsisiis.

1. Taakweenya - iigōō
2. Subay - ābo

3. Ichāmu nee - āchāmē keey

Yiisyēetaab sōmōk: Kyooreērēn

Toorēt kipsumaniisyek kuyey ārēērēēt nyēē rubtooy keey āgoo kāasubooyiisyēēt āk kāatookwēēsiisyēēt (Kitaabuutaab kipsumaniisyek pēēchiitaa 3)

Koochi pārooyindo kōōmuusto kuyey ārēērēēt nyēē ruptooy keey āk yoo kiisubooyē / kiitookwēēsē piigo chēē tēērchiin.

Kuu nyi:

- Kootaakwees :wēēriit cheebkaamet.
- Kootaakwees :chēēbto kaamet.
- Koosubaay :kuugo wēēriit.

Booru kule māchāktōōs kuguur keey :kipsumaniisyek kāāynōōk yoo mii kuyēyē yiisyooni.

Sees

Rōōtootē kipsumaniisyek yoo imuustooy kuyēyē ārēērēēt nyēē isubooyē /ndo kōōtookwēēsē piigo chēē tēērchiin.

Kuu nyi:

Koochi kipsumaniisyek kōōmuusto kāasubooyiisyēēt / kāatookwēēsiisyēetaab piigo chēē tēērchiin. Kērēsyi kipsumaniisyek yoo mii kōōsubooyē keey kuu yoo māchāktōōs.

B. Keeng’alaal

Neet areet (3)

Ām tapandaab mētiitaab sumanaani, mākoomuuch kipsumaniisyek:

- a) Kuyēyiisyēē ng’aleek choo kāroomēch yoo itookwēēsiisyē / kōōsubooyiisyē ām kaa.

b) Koosubaay / kootaakwees piigo tugul nyēē karaam kuu yoo māchāktōōs.

c) Kubāybāchi kunooyē kōōsubooyiisyē āngōōtookwēēsiis.

Tēebuutyēēt nyēē tākyinē sumaneet.

1. Isubooyiisyē /Itookwēēsiisyē kule nee piigyoo?

Yiisyēētaab taay: Kas / rōōtootē piichaanik. Igāsē nee?

(Kitaabuutaab kipsumaniisyek Pēēchiitaab 3)

a) Booru piichaanigaap tuguuk choo mii kaa.

Kuu chu: kōōmbēēt, saaniit, meeseet, ng'echeeret.

b) Kugas kōōrōōtoot kipsumaniisyek piichaanik āngumwoow kāāynōōkwaa.

Yiisyēētaap āyēēng': Pcheyee kipsumaniisyek āyēēng' āyēēng'.

Kumwoochi :kipsumannyaandeet ageenge age ng'aleechu mii yu

boore. Kuyey :nyiin kuu yoo /kēēmwooyē āngurōōb keey kuu nyooto.

Ārooruutēk.

- Puuch kōōto.
- Mas tēēskiit.
- Ker kurgeet.
- Tet kitaabuunekuuk.

Booru kule māchāktōōs kipsumaniisyek kung'āloolē āngugāsyiindōōs yoo yēyē yiisyooni.

Sees

Rōōtootē kipsumaniisyek yoo mii kōōgoochinē keey ārooruutēk. Igas kule ngāloolchinē keey ām kēēldo nyēē karaam.

C. Keesuman

Neet areet (3)

Ām tapandaab mētiitaab sumanaani, mākoomuuch kipsumaniisyeek:

- a) Kōōngēt chēwuutēgaap nyuguutaanik choo mii ng'aleek choo kēyēyiisyeē ām suguul.
- b) Kusuman ng'aleek choo rubtooy keey āk suguul.
- c) Kubāybāchi kusuman siruutēk.

Tēebuutyēēt nyēē tākyinē sumaneet.

1. Kēesumānē kule nee ng'aleek?

Yiisyēētaap taay

Yeyte kaadiinek ndo itil piichaanik chēē mii kāsēētiit chēē yitē lo chēē ibooru tuguuk āk tyoong'iik. Boorchi kipsumaniisyeek kumwoow kiyēē kāsē.

Yiisyēētaap āyēēng'

Toorēt kipsumaniisyeek kugas picheet nyēē mii kaadiit angusuman.

Yiisyēētaap sōmōk

Boorchi kipsumannyaandeet kuyēyiis āk chii nyēē mii kaa kōōngēt tuguuchoo mii kaa.

Boorchi kipsumanisyeek kuribēē keey maata āk tyoong'iik ām kaa.

D. Kēēsiriisyeē

Neet areet (4)

Ām tapandaab mētiitaab sumanaani, mākoomuuch kipsumaniisyeek:

- a) Kusir nyēē karaam āngusumānāktōōs ng'aleek choo nāmē keey āk suguul.
- b) Kusir sēēndēēnsiinēk chēē māwuuyēch choo rubtooy keey suguul.
- c) Kubāybāchi kusir nyēē karaam ng'aleek āk sēēndēēnsiinēk chēē mā wuuyēch.

Tēebuutyēēt nyēē tākyinē sumaneet.

1. Yoo sugukaramiit siriisyēētaab nyugutaanik ku yoo wuu nee?

Yiisyēētaap taay

- Mwoochi kipsumaniisyek kōōrōōtoot twēguutēk ām kitaabuung' waa. (Kitaabuutaab kipsumaniisyek Pēēchiitaab 14)
- Boorchi kipsumaniisyek wōlēē /kēēng'ōōtitooy tuguuk ām yoomeet.
- Kung'oot kipsumaniisyek nyugutaanik.

Yiisyēētaap āyēēng'

Toorēt kipsumaniisyek koomitmiit twēguutēk kuyēyiisyēē mēnēēt.

Yiisyēētaap sōmōk

Toorēt kipsumaniisyek kusirchi twēguutēchoo kitaabuut. Kas kule kasir nyēē karaam āngutiliil.

MĒTITAAB SUMANEET NYĒBO ĀYĒĒNG’: SUGUUL

Kāāboorunēēt

Suguul ku ageenge ām mētitaap sumaneet nyēbo krēēdiitaap taay ām kuutiinyoo. Kikeepchey kuyēk ang’wan :mētēwook chēē mii ariit kuu yoo māchāktōōs. Chooto ku; Kēēyēpchi yiit, keeng’alaal, keesuman āgoo kēēsiriisyē. Mii yiisyōōnuutēgaap kipsumannyaandeet ām mētīt age tugul chēē māgoomuukyi kunooyēē kuyēpchi yiit, kung’alaal, kusuman āngusiriis.

Āroorūtēk chu chēē toorētē kāānēētiindēēt koogaalda sumaneet ām mētīt age tugul.

Yēpchi yiit angimwaay

Neet areet (2)

Ām tapandaab mētiitaab sumanaani, mākoomuuch kipsumaniisyek:

- a) Kuyēpchi yiit āngumwooy chēwuutēk chēē mii ng’ālyoondēēt.
- b) Kōōtuuyo chēwuutēk kuyeyta ng’ālyoondēēt.
- c) Kubchey ng’ālyoondēēt kuyeyta chēwuutēk.
- d) Kung’ērēkyi kōōtuuyo chēwuutēk ām suguul āgoo kaa.

Tēebuutyēēt nyēē tākyinē sumaneet.

1. Kiituuytōōs kule nee chēwuutēk sukuyēk ngālyoondēēt?

Tuguuk chēē igooldooy sumaneet

- kaadiinek.
- Ng’aleek choo mii kērēb.

- Tuguugaap teknolochaa.
- Piichaanik.

Wōlēē imuuchē iseeste

- Yeyte kiyēē toorētiing igas kipsumaniisyeek yoo mii kuyēyiisyē ku āyēēng› ndo ām kāāruruugōōsyēk.
- Yeyte liistiit nyēē iyēyiisyēē ingēt yoo imuuchē: kipsumaniisyeek kutwech chēwuutēk ām ng’aleek, kōōtuuyo chēwuutēk kuyeyta ng’aleek angubchey ng’aleek kuyēk chēwuutēk.

Yiisyēētaap taay Yēpchinooyēētaap yīit

Chōb ng’ōōtēywēēk chēē tinyē chēwuutēk āyēēng’ chēē ruptooy keey āk tuguuk chēē mii suguul: mee seet, kuur keet, kōō to āk alak.

Kiyēē tākyinē kereeryaandaani ku kiinēet chēwuutēk. Koochi ng’aleek choo kwēyootiin ām kuutiit itoowunēē choo bo chēwuutēk āyēēng’. Tākyinē :ng’aleechaata mētīt nyēbo sumaneetaap suguul.

Mwoochi kipsumaniisyeek kugas ng’ōōtēywēēk ām kitaabuung’ waa. Ām āyēēng’ ’āyēēng, koochi kung’alaalee kiyēē mii ng’ōōtēywoo age tugul. Igas kule kābāybāchi: kipsumaniisyeek tugul yiisyooni sugoomuuch kung’alaal ānguyējiin āk alak.

Yiisyēētaap āyēēng’.

Yēyē kipsumaniisyeek yiisyooni ku āyēēng’ āyēēng’ sugoomuuch kung’ālooljiin ānguyējiin.

Toorēt kipsumaniisyeek kurōōb keey kusuman kiyēē mii ng’ōōtēywēēk kuyēpchinēkeey yīit. Ititiir koomuuch kurōōb keey nyēē karaamsugooneer koonyitēēt. (Kitaabuutaab kipsumaniisyeek pēēchiitaab.....)

Yiisyēetaap sōmōk.

Toorēt kipsumaniisyek kōōtuuyo chēwuutēk chēē mii ng'ōōtēywēēk chēē kerkeeyech kuyeyta ng'ālyoontēēt āngusumānchi chii age. (Kitaabuutaab kipsumaniisyek Pēēchiitaab 8)

Keeng'alaal

Neet areet (3)

Ām tapandaab mētiitaab sumanaani, mākoomuuch kipsumaniisyek:

- d) Kōōyēndyi ārooruutēk choo kēēmwoochinē ām suguul.
- e) Kuyēyiisyēē ng'aleek choo yēmootiin kugōōn āngurup ārooruutēk.
- f) Kubāybāchi kōōgooyto āngurup ārooruutēk.

Tēebuutyēēt nyēē tākyinē sumaneet.

2. Ām nee yu po kāāmānuut keerup ārooruutēk?

Tuguuk chēē toorētē sumaneet

- kaadiinek chēē /kiibooru choo /kēēyēytēē tuguuk chēē toogu ām kaa.
- kaadiinekaab ng'aleek chēē mii kērēb.
- Tuguugaap teknolochaa.
- Piichaanik.

Wōlēē /kēēsēestooy

- Tēebuutēk chēē /kēēmwoowu chēē yēētyēēchinē kipsumaniisyek kuteebēe keyy tēebuutēk.
- Imuuchē iyēyiisyēē kiyoo /kigēēgōōn nyēē isēēsiisyēē sugōōrēētootiing iyeyte nyeeng'uung' nyēē rubtooy keyy āk kiyēē keeneet.

Yiisyēetaap taay

Māchāktōōs kuyey kipsumaniisyek yiisyooni ku icheek āyēēng’ āyēēng’. Toorēt kung’alaalee ārooruutēk choo ikoochinē :kānēētik. Kuu nyi: Tēbii ng’wēny, wē klaas, mas plaakpoot.’

Māchāktōōs kēētoorēt kipsumaniisyek kung’alaalee ām nee yu māchāktōōs kugoonyit kānēētikwaa. Koochi kipsumaniisyek kung’alaalee ām pārooyindo nyēē kooy imiitē isēēsē āngiititiir koosoot nyēē karaam āngumingyiin ām kaalyeet.

Yiisyēetaap āyēēng’

Toorēt kipsumannyaandeet kōōrōōtoot piichaanik ām kitaabuung’waa. (Kitaabuutaab leekook Pechiitaab 11)

Teebee kiyēē mii kumwoochinē :kānēētiindēēt Chēēbēēt kuyey kuu nyi: Yyoony.

Toorēt wāluutēkwaa.

Toorēt kipsumaniisyek kumwoow ām nee yu māchāktōōs kugoonyit :Chēēbēēt kānēētiindēēt.

Yiisyēetaap sōmōk

Toorēt kipsumaniisyek kōōrōōtoot piicheet ām kitaabuung’waa. (Kitaabuutaab kipsumaniisyek Pechiitaab 12)

Toorēt kukwey ng’aleek chēē ibooru ārooruutēk kuu: Chōō yu, kwey kalaamuut.

Kumwoochi chōōrōōnuutēkwaa.

Toorēt kipsumaniisyek kōōgoochi keey ārooruutēk. Kany kōōkooyto :kipsumannyaandeet age tugul ārooruutēk ānguyey.

Keesuman

Neet areet (3)

Ām tapandaab mētiitaab sumanaani, mākoomuuch kipsumaniisyeek:

- d) Kōōngēt chēwuutēgaap nyuguutaanik choo mii ng'aleek choo kēēyēyiisyeē ām suguul.
- e) Kusuman ng'aleek choo rubtooy keey āk suguul.
- f) Kubāybāchi kusuman siruutēk.

Tēebuutyēēt nyēē tākyinē sumaneet.

2. Kēēsumānē kule nee ng'aleek?

Tuguuk chēē toorētē sumaneet

- kaadiinek choo kiibooru.
- Ng'aleek choo mii kērēb.
- Tuguugaap teknolochaa.
- Piichaanik.

Wōlēē /kēēsēestooy

- Yēpchi yiit āngiisees kipsumaniisyeek yoo sumānē ng'aleek.
- Yēpchi yiit āngiisees kipsumaniisyeek yoo sumānē chēwuutēk.

Yiisyeētaap taay

Māchāktōōs kuyey kipsumaniisyeek yiisyooni ām kāāruruugōōsyēk.

Māchāktōōs itoorēt kipsumaniisyeek kōōrōōtoot piicheet ām

kitaabuung' waa āngumwoow chēwuutyēēt nyēbo taay ām ng'aleechu.

mb- mbiireet, k - kēēngērēēt, t - tēēskiit, p - plaakboot.

Yiisyēetaab āyēng'

Māchāktōōs kēētoorēt kipsumannyaandeet ām yiisyooni kumwoow chēwuutēk ām ng'aleek kumanaasuman ng'ālyoondēēt tugul.

Mwoochi kipsumannyaandeet kusuman ng'aleechu. yēpchi yiit āngiitorēt kusuman ām kēēldo nyēē karaam.

1. Kalaāmuut
2. Suguul
3. Meeseet
4. Keeweet

Yiisyēetaap sōmōk

Ām yiisyooni, māchāktōōs toorētēetaap chii nyēē mii kaa. Mwoochi kipsumannyaandeet wokusumānchi chii nyēē mii kaa ng'aleechoo sīrootiin. Iriip kumāyēk kiy nyēē nyigisyinē sigiik sugōōmuukyi kutoorētē kipsumaniisyeek nyēē karaam.

D. Kēēsiriisyē

Neet areet (4)

Tuguuk chēē toorētē sumaneet

- kaadiinek chēē kiibooru.
- Ng'aleek choo mii kērēb.
- Tuguuāroogaap teknolochaa.
- Piichaanik.

Wōlēē /kēēsēestooy

- Imuuchē kipsumaniisyeek koonet keey kusiriis nyēē karaam

āngukwey choo kāroomēch kōōgoochi loolēnyii.

- Sees choo imuuchē koonyiit ng'aleek ndo kusuman sēēndēēnsinēk kuu yoo māchāktōōs.

Yiisyēētaap taay

Tākyinē :sumanaani kipsumannyaandeet kunooyēē kusiriis nyēē karaam ām yoomeet kumānāāsiriis kuyēyiisyēē kalaamuut āgoo kitaabuut. Toorēt kipsumannyaandeet kusir ng'aleek ām kēēldo nyēē karaam. Meegas kipsumaniisyeek yoo isirē yoomeet. Yoo kaagusir yēbo yoomeet imwoochi kusirchi ng'aleechoo kitaabuunekwaa. Kaalde kipsumaniisyeek choo tinyē tōsōōsindaab pōōrto.

Yiisyēētaap āyēēng'

Toorēt kipsumannyaandeet koonyiit kāroomin nyugutaanik choo māmii suguyeyta ng'aleechu: (Kitaabuutaab kipsumaniisyeek Pēēchiitaab 12)

- Kōōto
- Meeseet
- Ofis
- Klaas

Yiisyēētaab sōmōk

Kutoorēt chii nyēē mii kaa kipsumanyaanteet kung'oot pichaaniikaab kāāynōōchu.

- a) Kōōto.
- b) Kalaāmuut.
- c) Meseet.

Kas kule kang'oot kipsumaniisyeek āngubāybāchi tuguuk chēē mii suguul.

MĒTITAAB SUMANEET NYĒBO SŌMŌK. ĀTĒBUUTĒK CHĒĒ KĀROOMĒCH

Kāāboorunēēt

Ām mētitaap sumaneet nyēbo ātēbuutēk chēē kāroomēch’, makuyey :kipsumaniisyeek yiisyōōnuutēk chēē tēērchiin ām metewoochu ang’wan; kēēyēpchi yiit, keeng’alaal, keesuman angeesiriisye. Kēēchōbe sumaneet ām āyēēng’ āyēēng’ ndo ām kāāruruugōōsyēk āngutoorēt :kāānēētiindēēt koo-āroorchī.

A. Yēpchi yiit āngiimway

Neet areet (2)

Ām tapandaab mētiitaab sumanaani, mākoomuuch kipsumaniisyeek:

- a) Kuwāl wāluutēk chēbo tyoongōōchēēt nyēē rubtooy keey āk ātēbuutēk chēē kāroomēch.
- b) Kōōyēēchi kurār tyoongōōchēēt nyēē rubtooy keey āk ātēbuutēk chēē kāroomēch.
- c) Kubāybāchi kuyēpchinē yiit āngurāru tyoongōōchook.

Tēebuutyēēt nyēē tākyinē sumaneet.

1. Ām nee yu kēēyēpchinē yiit tyoongōōchook?

Tuguuk chēē toorētē sumaneet

- Kērēbēēt nyoo tinyē ng’aleek
- Toontēēt nyoo toorētē sumaneet

Wōlēē /kēēsēestooy

- Teebee kipsumaniisyeek tēēbuutēk yoo keewaany kusuman tyoongōōchēēt.
- Kitaabuut nyēē sirchinē :kipsumannyaandeet tuguuk choo yēyē ām pesyo age tugul kuu yoo rāru tyoongōōchook.
- Toontēēt nyoo toorētē sumaneet

Yiisyēetaap taay

Suman tyoongōochēēt nyēē nwaach nyēē rubtooy keey āk ātēbuutēk chēē kāroomēch. Imuuchē mbo iguur toontēēt nyoo toorētē sumaneet kusuman tyoongōochēēt. Kany kuyēpchi yīit :kipsumaniisyek tyoongōochēēt. Mwoochi kipsumaniisyek kung'alaal kuwāl tēēbuutēk.

- Kimwoowēēch senge kule,
- Yoo kāgēēgōōning' kiy ipirē kōōngōy.
- Yoo keekuste imwaay kule nyōōwoo kaat.
- Yoo kakiinach chii imwoochi kule muutyo.
- Keeng'erech, āngēēmwoochi senge kule kōōngōy.

Yiisyēetaap āyēēng'

Tech tyoongōochēēt nyēē rubtooy keey āk ātēbuutēk chēē kāroomēch iyēyiisyēē tuguukaap teknolochaa. Putyi kipsumaniisyek tyoongōōchoonoo. Imuuchē iraru ngit tyoongōōchoonoo ndo iguur toontet. Toorēt kipsumannyaandeet kuyēpchi yīit tyoongōōchoonoo. Mwoochi kurār :ngicheek tyoongōōchoonoo kuyēyiisyēē ng'aleekwaa. Toorētē :yiisyooni kipsumaniisyek kōōngēt kuyēyiisyēē tuguugaap teknolochaa.

B. Keeng'alaal

Neet areet (3)

Ām tapandaab mētiitaab sumanaani, mākoomuuch kipsumaniisyek:

- a) Kōōngēt ng'aleek chēbo ātēbuutēk chēē kāroomēch.
- b) Kuyēyiisyēē ng'aleek choo po koonyitēēt yoo ng'āloolē.
- c) Kwoomchi muchas kugāsē ānguyēyiisyēē ng'aleek choo kāroomēch.

Tēebuutyēēt nyēē tākyinē sumaneet.

1. Ām nee yu karaam kiibooru ātēbuutēk chēē kāroomēch?
2. Ibooru kule nee ātēbuutēk chēē kāroomēch?

Tuguuk chēē toorētē sumaneet

- Ng’aleek choo mii kērēb
- Soomburtaap ng’aleek āngutoorēt kipsumaniisyeek kugas ng’aleek choo nāmē keey āk mētitaap sumaneet.
- Kitaabuunekaab tyoongōōchook wōlēē nyōōrtooy :chii ng’aleek.

Wōlēē /kēēsēestooy

- Loolēēt nyoo /kēēkōnōrēē saanduyeet nyēē sireet ndo ng’al chēē kwēyootiin ndo piichaanik chēē kigēēbirē kēēyēyē yiisyōōnuutēk chēē tēerchiin.
- Tēēbuutēk choo kēēmwoowu kuu chēē ruptooy keey āk saanduyeet.

Yiisyēētaap taay

Toorēt kipsumannyaandeet kumwoow saanduyeet nyoo mii kitaabuunyii. (Kitaabuutaab kipsumaniisyeek pēēchiitaab 15). Teebee kumwoow kiyēē ng’āloolēē: saanduyeet. Toorēt kōōngēt ng’aleek chēē ibooru ātēbuutēk chēē kāroomēch ām saanduyeet, kuu itaagaat, chameetaap keey, kōōngōy, muutyō, kiimuustooy kēēyim yoo kiisubooyiisyeē /kiitookwēēsē chii.

Yiisyēētaap āyēēng’

Koochi kipsumaniisyeek- Tēēmugo āgoo Liimo. Mwoochi kōōmuusto kuyey ārēērēētaap ng’alaaleet ām kitaabuung’waa. Imuuchē simipchēchi chii yiisyēēnyii nyoo makuyey ām areereet suguchōp keey. Māgōōmuukyī :ārēērooni kipsumannyaandeet kukāng’ angoooneer noomnyēēt.

Mwoochi kipsumaniisyeek kōōpoor ng’aleek chēbo ātēbuutēk chēē kāroomēch kuu; lēyyē, muutyō, kōōngōy, itaakaat.

Kumwooy :kipsumaniisyeek ng'aleek alak chēē ibooru ātēbuutēk chēē kāroomēch. Mākutoorēt yuutēyu koomuuch koosoot nyēē karaam āngusat kāāyimuutēkwaa.

C.Keesuman

Neet areet (3)

Ām tapandaab mētiitaab sumanaani, mākoomuuch kipsumaniisyeek:

- a) Kunay ng'aleek choo rubtooy keey āk ātēbuutēk chēē kāroomēch.
- b) Kusuman ng'aleek chēē rubtooy keey āk ātēbuutēk chēē kāroomēch.
- c) Kusuman sēēndēēnsiinēk chēē nwoogēch chēē rubtooy keey āgoo ātēbuutēk chēē kāroomēch.
- d) Kubāybāchi kusumānē ng'aleek chēē rubtooy keey āgoo ātēbuutēk chēē kāroomēch.

Tēebuutyēēt nyēē tākyinē sumaneet.

1. Kēēsumānē kule nee ng'aleek?
2. Kēēyēytooy kule nee sēēndēēnsiinēk?

Tuguuk chēē toorētē sumaneet

- Kwey tyēēnwoogikaap kaa.
- Soomburtaap lēēgōōk.

Wōlēē /kēēsēēstooy

- Liistiit nyēē boondo tuguuk chēē mächāktōōs kuyey :kipsumannyaandeet
- Igas wōlēē yēytooy :kipsumannyaandeet yiisyōōnuutēk kuu, sumaneet āgoo tyēēnēēt.

Yiisyēetaap taay

Ām yiisyooni, māchāktōōs kēēchōp kipsumaniisye kuyēyiis ku āyēēng' āyēēng'.

Mwoochi kipsumaniisye kōōrōōtoot piicheet nyēē mii kitaabuunekwaa. Teebee kiyēē kāsē ām piicheet. Mwoochi kurōōb keyy kusuman ng'aleek choo kwoonēē kuut āngōōboowuutootiin. yēpchi yiit yoo sumānē āngiitoorēt nyēē karaam. Māgooneer :yiisyooni kooniyitēēt yoo sumānē :kipsumaniisye kurōōbu keyy.

Yiisyēetaap āyēēng'

Toorēt kipsumaniisye kōōngēt angoobaawuut ng'aleek choo / kēēchēēng'e ām jedwaaliit. (Kitaabuutaab kipsumaniisye Pēēchiitaab 16) Mii: ng'aleechoo kitaabuutaab kipsumannyaandēt. Mwoochi kucheeng' ng'aleek kumurāktōōs. Yoo chēēng'e ng'aleek kumii kōōnēērē koosoot nyēē karaam āngukāng ām sumaneet.

a	l	ē	y	y	ē	m	p
l	m	u	u	t	y	o	ch
e	k	ō	ō	n	g	ō	y
w	s	o	m	w	e	r	o
y	r	o	t	r	s	k	k
n	s	ā	r	w	o	o	p
s	u	i	p	y	f	o	o
i	t	a	a	g	a	a	t

D. Kēēsiriisyē

Neet areet (4)

Ām tapandaab mētiitaab sumanaani, mākoomuuch kipsumaniisyek:

- a) Kusir karoomin ng'aleek chēē nwoogēch chēē rubtooy keey āgoo ātēbuutēk chēē kāroomēch.
- b) Kuyēyiisyēē ng'aleechooto nwoogēch choo rubtooy keey āgoo ātēbuutēk chēē kāroomēch kusir sēēndēēnsiinēk.
- c) Kubāybāchi siriisyēēt.

Tēebuutyēēt nyēē tākyinē sumaneet.

1. Ām nee yu kēēt wēchē ng'aleek kāroomin?

Tuguuk chēē toorētē sumaneet

- Chaatiit nyēē tinyē ng'aleek chēē sirootiin nyēē karaam āgoo chēē sirootiin nyēē miyaat.

Wōlēē /kēēsēestooy

- Tēebuutyēēt nyēē kēēng'ālōolē sugōōboor wōlēē ingētitooy :kipsumannyaandeet teteetaap ng'aleek.
- Liistiit nyēē ibooru yoo imuuchē: kipsumannyaandeet kusir ng'aleek chēē ruptooy keey āgoo ātēbuutēk chēē kāroomēch kōōgōochi pārooyindo nyēē karaam yēbo nyugutaanik ānguyēyiisyēē ng'aleek chēē nāmē keey āgoo ātēbuutēk chēē kāroomēch kusir sēēndēēnsinēk chēē nwoogēch.

Yiisyēētaab taay

Suman ng'aleechu kusir :kipsumaniisyek. Igas kule kasir kipsumaniisyek ngālyoondēēt kuu yoo māchāktōōs kuyēyiisyēē nyugutaanik āgoo bārooyindo nyēē karaam. Toorēt kāroomin,

- a) Kōōngōy
- b) Lēyyē
- c) Muutyō
- d) Itaagaat

Yiisyēētaap āyēēng'

Toorēt kipsumannyaandeet koonyiit sāng>āruunēk nyēē (Kitaabuutaab kipsumaniisyek pēēchiitaab 17) Karaam kuyēyiisyēē ng'aleek choo / kākikwēngwēēn choo ruptooy keey āgoo ātēbutēk chēē kāroomēch. Sees sēēndēēnsinēkwaa āngiitoorēt kāroomin.

Yiisyēētaap sōmōk

Mwoochi kipsumannyaanteet kule kutoorēt chii nyoo mii kaa kusir angusuman ng'aleek āyēēng' chēē rubtooy keey āk ātēbutēk choo kāroomēch.

MĒTITAAP SUMANEET NYĒBO ANG'WAN: TILIILINDAAP PŌŌRTO

Kāāboorunēēt

Ng'āloolēē mētitaap sumanaani tiliilindaap poorto kurubta keyy ak sumaneetaap kuutiit. Ām yēpchinooyēētaap yīit, māgoomuuch kipsumaniisyek kōōngēt tiliilindaap poorto kuyēyiisyēē saanduyeenik āgoo tyēēngwoogik. Mākumwoow saanduyeenik āngutyēēn tyēēnwoogik chēē ruptooy keyy ak tiliilintaap porto. Ām kereeryaandeetaap keeng'alaal, māgooneet keyy :kipsumaniisyek kutwēch ng'aleek ānguyeyte sēēndēēnsinēk chēē nwoogēch chēē ruptooy keyy ak tiliilindaap poorto. Māgoomuukyī kereeryaandeetaab sumaneet kipsumaniisyek kusuman ng'aleek chēē ng'eri chēē ruptooy keyy āgoo tiliilindaap poorto āngōōngēt ng'aleek choo po kaāmanuut. Ām siriisyēēt, māgoomuuch :kipsumaniisyek kusir ng'aleek chēē ruptooy keyy āk tiliilindaap porto ānguyēyiisyēē ng'aleechoo kuyeyta sēēndēēnsinēk.

Wōlēē ichōptooy keyy kubo kaaneetiisyeet ak sumaneet

Irook itinyē tuguuk tugul choo bo kaaneetiisyeet ak sumaneet māchāktōōs kubo kereeryaandeet. Chōp yēē kēēsumānēē sugutoow sumaneet. Yoo mageesumanee klaas, ibooru. Chēēngyi kipsumaniisyek choo tinyē tōsōōsindo pārooyindo āgoo tuguuk cheekwaa. Chōp tuguuk choo / kēēsēēsiisyēē chēē yēmē keyy āk sēēsiisyēētaap tuguuk choo imuuchē kuyey.

Kipsumaniisyek choo tinyē tōsōōsindo

Koochi kipsumaniisyek choo tinyē tōsōōsindaap koonyek kutēbi yēē māwuuyiityinē kugas ng'aleek choo sirootiin ndo ku choo /kāgiitōōr yēēto age. Koochi kipsumaniisyek choo tinyē tōsōōsindaap yiitiik kutēbi yēē māwuuyiityinē kuyēpchi yīit ārooruutēk tugul choo bo sumaneet chēē kēēyēpchinē yīit āngiigoochi kuchēy nyoo kāsē age tugul. Igas kipsumaniisyek alak tugul choo tinyē tōsōōsindo age tugul āngiineet

ām kēēldo nyēē yemaat ām yēē māchāktōōs sugung'eet kusuman icheek tugul.

Yēpchi yīit āngiimwaay

Neet areet (2)

Ām tapandaab mētiitaab sumanaani, mākoomuuch kipsumaniisyeek:

- a) Kōōngēt kiyēē kēēyēyē ām ng'aleekaab tiliilindo
- b) Kutyēēn tyēēndo nyēē ibooru ng'aleegaap tiliilindo.
- c) Kubāybāchi kuyēyē tiliilindo.

Tēebuutyēēt nyēē tākyinē sumaneet.

1. Sār wēēch kule nee tyēēngwoogik āgoo sāānduyōōk kurubta keey āgoo tiliilindaap pōōrto?

Tuguuk chēē /kēēyēyīisyēē

- Tuguuk chēē wuu kichānuwēēt, mswaagiit, saakityeekaab keelek, praasyiitaap kwēyōōnik āgoo angeetaap āwut.
- Piichaanik chēē ibooru wōlēē kēēyēytooy tiliilindaap pōōrto.
- Kaadiinekaab ng'aleek choo māchē keesuman.

Yīisyēētaab taay: Tyēēn tyēēni.

Toorēt kipsumaniisyeek kutyēēn tyēēndo nyoo mii kitaabuung'waa.

Poorchi wōlēē tyēēndooy. (Kitaabuutaab kipsumaniisyeek pēēchiitaab 23)

- Kuyey:kipsumaniisyeek kuu wōloo mwooytooy tyēēndo.
- Toorēt kutech tyēēndo āngiibutyi kuyēpchi yīit āngubāybāchi.
- Ititiirē :yuutēyu sumaneetaap teknolochaa.

Mwoochi kipsumannyaandeet kutyēēn tyēēni ām kaa sugōōtitiir :yooto

toorētēt kuchōōnēē kaa. Kutyēēndyi kipsumaniisyeek chōōrōōnuutēkwaa
ām kaa sugōōtitiir sumaneet ām pōrōryēēt.

Yiisyēētaab āyēēng’

Sumānchi parak kugas kipsumaniisyeek saanduyaani.

Chēēsorboobi wē, chēēsorboobi,

Mēēwuunē koonyek, karootee murwoogook

+Mēētuur āgooy āyu āngumii :sābuniit;

Chēēsorboobi wē, chēēsorboobi,

Māsiitē keelek, kātuuryo kut kunuuncho

+Mēētuur āgoy āyu āngumii mswaagiit;

Suman subak saanduyeet āngiitoorēt kipsumaniisyeek kuwāl tēēbuutēk
ām kitaabuung’waa.

Kiimuuchē keeyey yiisyooni ām kāāruruugōōsyēk ndo yityo kuyey
tugul ām klaas. Māchāktōōs kumwoow :kipsumaniisyeek wāluutēk chēē
ruptooy keyy āk tiliilindaap pōōrto choo yēyē ām suguul āgoo kaa kuu
kiiwuun koonyek, keesiit keelek, keebar buutēēk, keemas kwēyōōnik.
Mākuwal ku ng’ālyoo ndo ku sēēndēēnsiit.

Māchāktōōs kiineer kipsumannyaandeet koomuuch kuyēpchi yiit yoo
kēēsumānē saanduyeet ku kēēbuur āmāwēēsyētē. +Meegasee mbo subak
yoo wālu tēēbuutēk.

Makuner: koonyitēēt yoo yēyiisyē kipsumaniisyeek ām kāāruruugōōsyēk
āngōōngēt kuyēpchi yiit age. Māgōōtitiirāgiis ng’aleegaap tiliilindo yoo
yēpchinē yiit kipsumaniisyeek saanduyeetaap tiliilindaap pōōrto ānguwal
tēēbutēk.

Wāluutēk

2 (a) Murwoogook

(b) Kituuryootiin

Yiisyēetaap sōmōk

Toorēt kipsumaniisyeek kuyey yiisyōōnuutēk choo sirootiin ām sēēndēēnsiinēchoo mii kitaabuung'waa. (Kitaabuutaab kipsumaniisyeek pēēchiitaab 23) Yoo yēyē kuu nyooto, kusuman kurubuung' yoo isumānē sēēndēēnsiinēchu.

1. Ābārē puutēēkyuu.
2. Āwuunē koonyekyuu.
3. Āwuunē angeenyuu nyēbo āwut.
4. Āgērē kuutiinyuu yoo āloolē.
5. Āsiitē keelekyuu.

Imuuchē /keeyey yiisyooni kurook ām kāāruruugōōsyēk ndo yityo kuyēk chii keey. Yoo yēyē kuu nyooto māgooneetee keey: kipsumannyaandeeet wōlēē mii :age āngōōngēt kutwech ng'aleek kāroomin ndo yooto ku kaakiineer sumaneet nyoo /kiinēētē keey ānguchepchepiit.

Icham kule mii :ng'aleek chēē mēēbērē mākutwēchākiis nyēē karaam. Igas kule keeneet keey :kipsumaniisyeek choo tinyē tōsōōsindo kōōyēēchi āgoy kut kōōngēt. Ichāmchi kutitir āngiing'āloolchi chuut kumuyta yoo kēēnēm āsiiswēk kukētyinē keey sēēndēēnsiinēchu.

Mākuner :chamateet yoo inēētē keey :kipsumaniisyeek kumuytoochinē chuut yoo tinyē tōsōōsindo kutwech ng'aleek.

Sēēsiisyēēt

Yēyiisyēē liistiit isees wōlēē /kēētweḡtooy ng'aleek.

māchāktōōs kutinyē liistiit ng'aleechu:

- i) Ng'aleekaab pāytooyiisyēēt. Kaayneetaap suguul, kaayneetaap kāānēētiindēēt, krēēdiit, kiyēē kēēsumānē, mētitaap sumaneet, mētitaap kiyēē kiinēētē, tērēkiinēk āgoo pēsyoōsyēk choo po sēēsiisyēēt.
- ii) Māchāktōōs kutinyē yēē kēēsirchinē kaayneetaap kipsumannyaandeet āgoo yēē isirchinē ng'oōmnātēēt, kiyēē imuuchē kuyey, wōlēē tēptooy āgoo tuguuk alak chēē kēēsēēsē.
- iii) Māchāktōōs: layiniit age kutinyē pārooyindo yēē kiimuuchē keesir yoo ēē, ndo acha.

Yeyte liistiit iyēyiisyēē ng'aleek choo kaakiineet keye.

Kēēlwoogik alak chēē kiimuuchē kēēsēēsiisyēē tuguuk choo māchāktōōs kunyōōr: kipsumaniisyek ku tēēbuutēk choo 'kēēng'āloolēē āgoo wāluutēk ak tuguuk choo /keegase.

Keeng'alaal

Neet areet (3)

Ām tapandaab mētiitaab sumanaani, mākoomuuch kipsumaniisyek:

- a) Kutwech ng'aleek choo rubtooy keye āgoo tiliilindaap pōōrto.
- b) Kumwooy sēēndēēnsiinēk chēē nwoogēch chēē rubtooy āgoo tiliilindaap pōōrto.
- c) Kung'ērēkyi tyoongōōchook āk sāānduyōōk choo rubtooy keye āk tiliilindaap pōōrto.

Tēēbuutyēēt nyēē tākyinē sumaneet.

1. Kēētwechē kule nee ng'aleek?

Tuguuk Chēē /kēēyēyiisyēē

- Tuguuk chēē wuu kichānuwēēt, mswaagiit, saagityeegaap keelek, praāsyiitaap kwēyōōnik, sābuniit āgoo angeetaap āwut

- Tyēendo nyēbo ng'alaaleetaab tiliilindo āgoo tiliilindaab pōorto.
- Piichaanik chēē ibooru ng'aleegaab tiliilindo.
- kaadiinek chēē boondo ng'aleek chēē mächē keesuman.

Yiisyēetaab taay

Toorēt kipsumaniisyeek kugētyi keey kumwoow ng'aleek choo imwooyē. Sumānchi parak ng'aleechaa angooyēēchi: kipsumaniisyeek kumwoow. Koochi kusuman āngōōboor piichaanik sugōōngēt: Kichānuwēēt. Mswaagiit. Sābuniit. Saagityeekaab keelek, Sēērēerwēēt. Angeetaab āwut. (Kitaabuutaab kipsumaniisyeek pēēchiitaab 23)

Titiir wōlēē /kēētweḡtooy ng'aleek nyēē karaam.

Māchāktōōs itech keey iyēyiisyēē tuguukaab teknolochaa imiitē ibooru kaadiinek āngusumānē kipsumaniisyeek kaadiinek chēē poondo piichaanik āgoo kāāynōōkwaa.

Titiir kōōngēt ng'aleechaa, kusuman :kipsumaniisyeek ng'aleechaa ām kaadiinek. Yoo imuuchaktoos kuyēyiisyēē: kipsumaniisyeek teknolochaa kuyaat yoo ibooru yee mii: kāānēētiindēēt kusumānē.

Māchāktōōs keeyey yiisyooni ām kaaruruugeet ndo yityo kuyey chii ku inēe keey. Yoo mii kusumānē: kipsumaniisyeek ng'aleek choo mii kaadiinek, kumii :kāānēētiindēēt kuseese wōlēē tweḡtooy āgoo wōlēē ingētitooy.

Kiinēere sumaneet yoo sumānē :kipsumannyaandeet ng'aleek choo nāmē keey āgoo piichaanik. Kiinēere nginēe sumaneetaap tuguukaap teknolochaa yoo yēyiisyēē kāānēētiindēēt tuguuchoto koopoor kaadiinek sugusuman kipsumaniisyeek kurōōbu keey.

Kiinēere nginēe kang'unateet yoo imuuchē kipsumaniisyeek kōōngēt ng'aleek āgoo piichaanik. Kiinēere wōlēē keeriipitooy tuguuk yoo yēyiisyēē :kipsumaniisyeek tuguukaab teknolochaa.

Yiisyēetaab āyēng'

Toorēt kipsumannyaandeet kung'alaalee piicheet nye ibooru weriit nye tiliilech surook, rwāchootiin buuteek ak tiliilech kweyoonik. (Kitaabuutaab kipsumaniisyek pēēchiitaab 24) Toorēt kung'alaal ku āyēng' ndo yityo kumwoow ām klaas. Ong'alaalee wōlēē kiriipto :weeriit tiliilindo ak tiliilindap poorto. yēyiisyēē tēēbuutēk kōōrēētoot ng'alaaleet.

Koobuur: kipsumaniisyek ku āyēng' āngung'alaalee kiyēē kāsē ndo yityo kumwoow ām klaas. Yoo imuuchaktoos itēch ng'aleekwaa yoo mii kumwoowu ām klaas subokuyemta āgoo chii ām kaa. Imuuchē mbo ipir piichaanik chēē kiikoochinē wōloo po tooteet kootitiir kusumānchi keyy :kipsumaniisyeek. Igas kule kēētoorēt piicheet sugōōngēt kiyēē māchāktōōs kurup suguriip tiliilindo āk tiliilindaap porto.

Māgoomuuch: kipsumaniisyek kung'alaal yoo ng'āloolēē piicheetMākukic: ng'alaaleet angoomuuch: kipsumaniisyek kuyējiin yoo ng'aloole ku āyēng' kugase piicheet. Kiche nginēe sumaneetaap teknolochaa yoo pire: kāānēētiindēt piichaanik angoonemu fiityo nyēbo kipsumaniisyek kumii kumwoowu ng'aleek choo kang'āloolēē ām klaas. mākunam nginēe chii nyoo mii kaa ng'aleegaap sumaneet yoo kāsē fiityo nyēē ibooru wōlēē ng'alooldooy: leegook ām klaas. Kiinēere koonyitēēt yoo yējiinsoos kipsumaniisyek yiisyēēt āk pinda.

Yiisyēetaab sōmōk

Neet kipsumaniisyek tyēēndo kuu yoo ingētitooy. Kany kooyēēchi :kipsumaniisyek āgooy kut kōōngēt tyēēndo. Kutyeēn kumii kōōbooru yeyuutegaap ng'aleechaa. Ketyi keyy tyēēndo iyēyiisyēē yeyuutek alak chēē nāmē keyy ak tiliilindaap poorto kuu; kichanuweet, wuun, siit, āk alak.

Kany kutyēēn tugul ām klaas kuketyinē keyy ndo yityo kutyēēn chii ku inēe keyy imiite iseese tyeneeng'waa. Māgoomuuch: kipsumaniisyek

kutwēch ng'aleek yoo tyēēne. Māgoomuuch kukang' yoo tyēēne.
Māgoomuuch: kipsumaniisyeek kung'alaal nyēē kang'u ām yiisyooni.

Yoo tyēēne: kipsumaniisyeek tyēēni, makiinēer karoomnyēētaap tiliilindo
āk tiliilindaap poorto ām suguul āgoo pororyeet.

sēēsiisyēēt

Yēyiisyēē liistiit isees wōlēē /keetwegtooy ng'aleek choo māchāktōōs.
Imuuchē igas wōloo tyēēndooy: kipsumaniisyeek.

kiyēē toorētiing' igas kutinyē ng'aleechu:

- i) Wōlēē/kēēsēēstooy.
- ii) Tuguuk chēē igāsē yoo /kēēyēyiisyē.
- iii) Wōlēē kastooy:kāānēētiindēēt.
- iv) Tērēkiinēk āgoo sēyii nyēbo kipsumannyaandeet.
- v) Tērēkiinēk āgoo sēyii nyēbo kāānēētiindēēt.

Kēēlwoogik chēē /kēēsēēsiisyēē kiyēē makuyey :kipsumannyaandeet ku
kiirōotoot, tēēbuutēk choo /kēēmwoowu āgoo choo /kēēyēpchinē yiit.

Keesuman

Neet areet (3)

Ām tapandaab mētiitaab sumanaani, mākoomuuch kipsumaniisyeek:

- a) Kusir :kipsumannyaandeet ng'aleek choo rubtooy keyy āk
tiliilindaap pōōrto.
- b) Kuyēyiisyēē ng'aleek chēē rubtooy keyy āgoo tiliilindaap pōōrto
kuyeyta sēēndēēnsiinēk.
- c) Kubāybāchi kuyeyta siruutēk chēē rubtooy keyy āgoo tiliilindaap
pōōrto.

Tēebuutyēēt nyēē tākyinē sumaneet.

1. Kēēsirē kule nee ng'aleek choo kēēyēytooy?

Tuguuk Chēē /kēēsēēsiisyēē

- Kichanuweet, mswaākiit, saākityeekaab keelek, praāsyiitaap kweyoonik āgoo angeetaap awut.
- Piichaanik chēē ibooru wōlēē /kēēyēytooy ng'aleekaab tiliilindaap poorto.
- Chatiinēk chēē boondo tyoongōōchook chēē nwoogēch.

Yiisyēētaap taay

Toorēt kipsumannyaandeet kung'alaalee piichaanik. (Kitaabuutaab kipsumaniisyek pēēchiitaab 23) Mākutoorēt ng'alaaleet ām klaas ānguyek yee toowunee sumaneet kutoombo kusumānē. toorētē kipsumannyaandeet koomuuch kōōyyoongyi keye yoo ng'ālōolēē ng'alaaleetaab tiliilindo choo /kigeeng'oot, kuu yoo kēērārē puuldook āgoo yoo kiiwuune awunnyek. Yoo ng'ālōolēē piichaanik :kipsumaniisyek ku āyēēng'āyēēng' kooneere ng'alaaleet āgoo kuyējiin.

Yiisyēētaap āyēēng' Suman tyoongōōchēēt.

Toorēt kipsumaniisyek kusuman tyoongōōchēēt ām kitaabuung'waa. (Kitaabuutaab kipsumaniisyek pēēchiitaab 24) Koonu tēēbuutēk sōmōk chēē nāmē keye āk tyoongōōchēēt nyoo keekoochinē kipsumaniisyek.

Toorēt kung'alaal kuwal tēēbuutēk sōmōk āngusir kurubta keye āgoo wōloo wuu :tyoongōōchēēt. Māchāktōōs kusees :tēēbuutēk kāsōōtēywēēk āgoo कांगēteetaab ng'aleek chēbo kaāmanuut.

Mākukich wōlēē kiisootitooy āgoo wōlēē keesatitooy ng'aleek yoo koonu :kipsumaniisyek wāluutēkaab tēēbuutēk. Ndo subak makiititiir kang'unateet yoo sumānē :kipsumaniisyek tyoongōōchēēt kuroote angosoote.

Tyoongōochēēt nyēbo taay

Tēēbuutēk (Kitaabuutaab kipsumaniisyek pēēchiitaab 24)

1. Ng'āloolēē nee :tyoongōochēēt? (tiliilindaap puuldook, puuldook, wōlēē keeriipotooy puuldook)
2. Ng'oo nyēē boondo puuldook chēē tiliilēch? - (chēēbeet)
3. Kēērārēē nee puuldook? -(kiito nyoo kēērārēē puuldook)

Tyoongōochēētaab āyēēng'. (Kitaabuutaab kipsumaniisyek pēēchiitaab 24)

1. Ng'āloolēē nee :tyoongōochēēt? - (awunnyek chēē tiliilēch)
2. Yēyē nee :pichoo mii tyoongōochēēt? (iwuune awunnyek)
3. Ng'oo chēē mii tyoongōochēēt? (Rootich āgoo moomo)

sēēsiisyēt

Imuuchē iyēyiisyēē keelwoogichu iseesiisye:

- Yēyiisyēē tēēbuutēk chēē sirootiin.
- yēyiisyēē tēēbuutēk choo /keeteepe.

Yēyiisyēē kiito nyoo/kēēsēēsiisyēē igas wōlēē nāmtooy :kipsumannyaandēt tuguuk choo /keeyēyē, kuu yoo /kēēsumānē ng'al chēē ng'eri chēē nāmē keey āgoo tiliilindaap poorto āngōngēt ng'aleek chēbo kaāmanuut ām tyoongōochēēt. Imuuchē iyēyiisyēē kiyoo /kēēsēēsiisyēē (rubric) āgoo cheekliist. Kuyēyiisyēē teknolochaa, kōōpoorchi chii nyēē mii kaa kusuman tuguuk chēē kēēriibēē tiliilindaab pōōrto.

D. Kēēsiriisyē

Neet areet (4)

Ām tapandaab mētiitaab sumanaani, mākoomuuch kipsumaniisyek:

- a) Kusir ng'aleek chēē rubtooy keey āk tiliilindaap pōōrto.
- b) Kuyēyiisyēē ng'aleek chēbo tiliilindaap pōōrto kuyeyta sēēndēēnsiinēk.
- c) Kubāybāchi kuyeyta siruutēk chēē rubtooy keey āk tiliilindo.

Tēebuutyēēt nyēē tākyinē sumaneet.

1. Ām nee yu po kāāmānuut yoo kēēsiriisyē?

Tuguuk choo kēēyēyiisyēē

- Kichanuweet, mswaākiit, saākityeeāroogaap keelek, praāsyiitaap kweyoonik āgoo angeetaap awut
- Piichaanik chēē ibooru wōlēē /kēēyēytooy tiliilindaap poorto
- Tuguuk choo /keesaliisyee.

Yiisyēētaap taayta

Toorēt kipsumaniisyek kusir sēēndēēnsinēk chēē nwoogēch chēbo Yiisyēētaap tuguuchoo kāāgēēkoon. (Kitaabuutaab kipsumaniisyek pēēchiitaab 26)

Toorēt kipsumaniisyek kuyēyiisy ām kāāruruugōōsyēk kung'alaalee Yiisyēētaap tuguuchoo. (Kitaabuutaab kipsumaniisyek pēēchiitaab 26)

Imuuchē kusir kipsumaniisyek sēēndēēnsinēk chēē wuu chu:

- a) Āwuunēē keey sābuniit.
- b) Ābārēē puutēēkyuu kichānuwēēt
- c) Āwuunēē āwunnyēk pēēgo.
- d) Ārārēē puuldook kiyoo /kēērārēē puuldook.

Māgōōtitiir: yuutēyu ng'alaaleet ānguyējiin.

Yiisyēētaap āyēēng' Nyiit nyugutaanik choo māmii.

- Toorēt kipsumaniisyek koonyiit sāng'āruunēk choo mii kitaabuunekwaa ku inēē keey ndo koonyiit ām kaaruruugeet.

Māgootitiir yuuteyu ng'alaaleet ānguyējiin. (Kitaabuutaab
kipsumaniisyek pēēchiitaab 27)

- Māgoomuuch kipsumannyaandeet kukāng' yoo sirē ng'aleek choo
kāgiigoochi angoonyiit wōloo po sāng'āruunēk.
- Mwoochi kipsumannyaandeet wokuteebēe chii nyēē mii kaa
kōōboorchi tuguuk choo kēēriibēē tililiinto āngusir kāynōōkwaa.

MĒTITAAP MUUT: ĀSIISWĒK ĀGOO YEE- GOOSYEK

Kāāboorunēēt

Muutunee key: kereeryaandaani mētitaap sumaneetaap āsiiswēk āk yeegoosyek. Koonu barooyindo kiimuuch keesuman kuutiit yoo kēēyēpchinē yīit, yoo kēēngā̄loolē, yoo kēēsumānē āgoo yoo kēēsiriisyē. Yoo yēpchinē yīit: kipsumannyaandeet, māgoomuuch kuwal ng’aleek āngu miisin ārooruutēk choo nāmē key āk āsiiswēk ānguyēyiisyē ng’aleek choo kaāgooneet key koogooyto ārooruutēk. Ng’alaalet nyoo rootaat kōōgoochinē kipsumaniisyek koomuuch kutwēch ng’aleek ām kēēldo nyēē karaam. Māgoomuuch subak :kipsumaniisyek kuyeyta sēēndēēnsinēk kuyēyiisyēē ng’aleek choo ruptooy key āk āsiiswēk. ām sumaneet, mākuwal kipsumaniisyek tēēbuutēk ām Tyoongōōchēēt nyēē nwaach nyēē ruptooy key āk āsiiswēk angooboor ng’aleek choo bo kaāmanuut ām tyoongōōchēēt. Kaāmuukeyweeāroogaap siriisyēēt māgoomuukyī kipsumannyaandeet kusir ng’al chēē ng’eri chēē nāmē key āk āsiiswēk.

Chōbēētaap kaaneetiisyēēt āk sumaneet

Chōp tuguuk tugul choo māchāktōōs kubo kaaneetiisyēēt āk sumaneet ām kereeryaandaani. chōp wōlēē mākuweeto :sumaneet. Yoo mākumach toondēēt, simichōp. Yoo mageēsumānēē klaas ibooru. Yeyte tuguuk choo po sēēsiisyēēt chēē yēmē key /keeseesee yiisyooni.

Yēpchi yīit āngiimwaay

Neet areet (2)

Ām tapandaab mētiitaab sumanaani, mākoomuuch kipsumaniisyek:

- a) Kōōyēnchi ārooruutēk choo rubtooy keey āk siiswēk.
- b) Kuyēyiisyēē ng'aleek choo leelach.
- c) Kubāybāchi kōōkooyto āngurup ārooruutēk chēē tēēchiin.

Tēebuutyēēt nyēē tākyinē sumaneet.

1. Kiingētēē nee āsiiswēk?

Tuguuk chēē toorētē sumaneet

- Kitaabuutaap kipsumannyaandeet
- Piichaanik alak chēē mii kitaabuutaap kipsumannyaandeet.
- Saayit nyēē ng'ootaat
- Chaatiit nyēē ibooru pēsyōōsyēgaab wiigiit.

Yiisyēētaap taay. Mwaay irup kāānēētiindēēng'uung'.

Toorēt kipsumaniisyek kumwoow sēēndēēnsinēk choo imwooye. Yoo yēyē kuu nyooto igas kule kākuur nyēē karaam ng'aleek chēbo kāāmanuut choo nāmē geey āgoo āsiiswēk kuu chu; āsiiswēk, kayyēēch, korrōōn, pēēt, kosolēny, kwēēmooy. Tāsyi ng'aleek choo nāmē keey āk āsiiswēk kuu, kēērīr, kāyimēn, kararagta, kāmirmiroon.

Imuuchē iyey kuyēk areereet nyēē yēyē :kipsumaniisyek ām kāāruruugōōsyēk, kumwooy alage ng'aleek chēē mii kereeryaa kumwooy algae chēbo kereeryaandeet age ānguweekweekiin.

Mwoochi kipsumaniisyek kusirchi kitaabuunekwaa ng'aleek choo kaagusuman.

Tiiyāktōōs :ng'alaaleet angeeyējiin yoo yēyiisyē :kipsumaniisyek ām kāāruruugōōsyēk āngumwoowu sēēndēēnsinēk kuu yoo mwooye :kāānēētiindēēt.

Tiiyaktoos koonyitēēt yoo rōōbu keey :kipsumaniisyek kumwoowu sēēndēēnsinēk.

Yiisyēetaap āyēēng’: yēēchi ityēēn kuu kāānēētiindēēng’uung’.

Reetoote kipsumaniisyek kutyēēn tyēēndo kurup kuu wōloo maktooy :tyēēndo ām kitaabuunekwaa. Ingēt kule ām layiniit nyēbo āyēēng’ nyēbo kereywoondeet koo-āroorchinē kipsumaniisyek kuwal kuu yoo makyiindōōs. Yoo kawal kuu yoo kakyooRōorchinē ku mākutiiyāgooy kang’unateet.

Reetoote kipsumaniisyek kutyēēnchi tyēēnoo chii ām kaa. Mākutiy :yooto kuyējiin āgoo chii ām kaa.

Kaakwaāma anii kemewuut

- Kaakwaāma anii kemewuut.
- Āmāchē āwē kaa.
- Āmache āwē kaa.
- Kāāguyityiin āsiiswēk.
- Kāāguyityiin āsiiswēk.
- Chameetaap keey kāānēētiin.
- Chameetaap keey kāānēētiin.

Sēēsiisyēt

Yēyiisyēē tēēbuutēk choo ōmwooyē. Yeyte tēēbuutēk teepee kipsumaniisyek kuwāl.

1. Kyaam nee Chichi Ngóloole? ____ kēmēwuut.
2. Ām nee yu māchē kuwo kaa?_ Kiito āsiiswēk.

Kiito nyoo toorētē keegas sēēsiisyēt

Chōp kiito nyoo keegasee yoo mii kipsumaniisyek koomuche kuwal kuruptooy keey āgoo ārooruutēk, kuu kuwo keew yoo āsiiswāākaab areereet. Mwoochi kipsumannyaandeet wokutyeeendyi chii nyēē mii kaa tyēēndo nyēē rubtooy keey āk āsiiswēk.

Keeng'alaal

Neet areet (3)

Ām tapandaab mētiitaab sumanaani, mākoomuuch kipsumaniisyek:

- a) Kutwech kāroomin ng'aleek choo rubtooy keey āgoo āsiiswēk.
- b) Kuyeyta sēēndēēnsiinēk chēē rubtooy keey āk āsiiswēk.
- c) Kubāybāchi kuyēyiisyēē ng'aleek chēē rubtooy keey āk āsiiswēk kumwoow keey.

Tēebuutyēēt nyēē tākyinē sumaneet.

1. Kēēguurē kule nee āsiiswēk āk yeegoosyek?

Tuguuk chēē kēyēyiisyēē

- Saayit nyoo po tooteet
- Piichanik choo ibooru āsiiswēk āk yeegoosyek
- Chaatiit nyēbo ng'aleek chēbo āsiiswēk āk yeegoosyek
- kaadiinek chēē boondo ng'aleek choo makyiindōōs
- Saanduyeet nyēbo yeegoosyek

Yiisyēētaap taay

Reetoote kipsumaniisyek kutyēēn tyēēndo nyēē mii kitaabuung'waa. Boorchī wōlēē tyēēndooy. Kany kutyēēn kunyil areet chēē chaang' kuu wōloo imuuktooy.

Yiisyēētaap āyēēng

Reetoote kipsumaniisyek kung'alaalee piichaanik kumwoowu kiyēē mii piicheet āgoo yiisyēēt nyēē yeyakse ām yeegoosyēchoo āyēēng choo mii piichaanik. yēyiisyēē teepuutēchu rubchinē kubo piichaanichoo kāāgēēgoon:

- a) Igāsē nee?
- b) Kiyeyakay nee ām piicheetaab taay?
- c) Kiyeyekay nee ām piicheetaab āyēēng’?

Wuchuuch kumwoow ng’aleek chēē chaang’ kurubta keey āgoo kiyēē kāsē. ām yu, chāmchi wāluutēk tugul sugung’et kung’alaal :kipsumaniisyeek tugul kutwēche ng’aleek chēē kaāgooneet keey ām kereeryaandaani..

Tas taay ititiir kipsumaniisyeek choo nyogoorēch kusyeem kung’alaal. Reetoote karoomin angoo mabo man :wāluutēkwaa..

ām yiisyooni, syeemtooy :kipsumaniisyeek kuyēpchi yiit, kung’alaal, kōōboor, ānguwal kiyēē ingēt Mākutiiyokoy ng’alaaleet āgoo keeyējiin yoo ng’āloolēē kipsumaniisyeek tuguuk choo kāsē ām piicheet. Tiiyāgtōōs: kaasoteet nyēē karaam āgoo wōlēē kēēsātitooy ng’aleek yoo kāsē: kipsumaniisyeek āngōōsōōtē nyēē karaam yiisyoōnuutēk choo mii kuyēyāktōōs ām piichaanik. Tiiyāgtōōs sumaneet kusuman kipsumaniisyeek kuyeyta sēēndēēnsinēk choo ibooru āngumwoowu ām pārooyindo piichaanik choo kāgēēgōōn.

Inēērē yiisyooni kāāmuugēywēēk kung’alaal kipsumnnyaandeet nyēē karaam.

Keesuman

Neet areet (3)

Ām tapandaab mētiitaab sumanaani, mākoomuuch kipsumaniisyeek:

- a) Kuwāl tēēbuutēk chēē rubtooy keey āk āsiiswēk.
- b) Kōōngēt ng’aleek chēē sirootiin chēē rubtooy keey āk āsiiswēk.

c) kubāyāchi kusuman siruutēk chēē rubtooy keey āk āsiiswēk.

Tēebuutyēēt nyēē tākyinē sumaneet.

1. Kēēsumānē kule nee sigiingēt?

Tuguuk chēē kēēsumānē

- Piichaanik chēbo āsiiswēk āk yeegoosyek
- Chaatiit nyēbo ng'aleek chēbo āsiiswēk āk yeegoosyek
- Kērēbēētaap kaadiinek chēē kiibooru
- Kaadiinek chēē kiibooru
- Kitaabuunek

Yiisyēētaap taay: Kwey ng'ālyoo āngiisuman.

Toorēt kipsumaniisyek kukwey ng'aleek ām kērēb āngumwoow ng'aleechaa. Ng'aleek alak chēē imuuchē ikoochi kērēb ku chēē boondo asiiswook ak yegoosyeeek. (Kitaabuutaab kipsumaniisyek pēēchiitaab 31)

Imuuchē kusuman ku keeruruuch keey, ku klaasiit kumuguul ndo yityo kusuman chii ku inēe keey. Mākutiy yuuteyu ng'alaaleet āgoo keeyējiin angeeng'alaal nyēē keegāsyiindōōs.

Mākutiiyokoy chamateet yoo sumānē tugul ng'aleek.

Yiisyēētaap āyēēng': .Suman tyoongōōchēēt

Toorēt kipsumaniisyek kung'alaalee piicheet nyoo mii kitaabuung'waa mākuyēy nyooto yee toowunee kusuman sugurup nanyuun :sumaneet. Reetoote kipsumaniisyek kusuman tyoongōōchēēt nyēē nwaach. Imuuchē keepriinden tyoongōōchoonoo āngiiboornee projeeekteet. Māchāktōōs kuwal kipsumaniisyek teebootēchoo kung'ālōolē āngusir wāluutēk chēē ng'eri.

Nere sumaneetaap teknolochaa yoo sumānē tyoongōōchoonoo mii proojeekteet.

Imuuchē kooyyoongyi keey kipsumaniisyeek yoo mii kuwalu tēēbuutēk choo kāikiikoochi.

Sēesiisyēēt

Tyemuutyēet nyoo keesire āgoo tēēbuutēk choo kēēng'āloolē.

kēēlwoogik chēē kēēsēesiisyēē chēē imuuchē kēēyēyiisyēē keesees kipsumaniisyeek ku yoo imuuchē kusuman angoosoot ku tyēmuutyēēt nyoo kēēsirē āgoo tēēbuutēk choo kēēng'āloolē.

Cheekliistiit.

Iyeyte cheekliistiit nyēē sēēsē kipsumaniisyeek yoo mwoowu āsiiswēk ānguwālu nyēē karaam tēēbuutēk kurubta keey āk kiyēē kāsūmānē.

Wāluutēk

- i) Ng'āloolēē nee :tyoongōōchēēt? Yegoosyeek.
- ii) Ng'oo nyēē kiibātisyē? Baaba.
- iii) Kyaam nee tuuga yu kalay asista? Kirēēwoon.
- iv) Kiyey nee :piigo yu kāākūrōōbēn?-King'ērēkiis.

Poorchi kipsumannyaandeet kule kumwoochi chii nyēē mii kaa kiyēē kēēyēyē yoo;

i) Kayaam :kōōrēēt

ii) Kārōōbēn

D. Kēēsiriisyē

Neet areet (4)

Ām tapandaab mētiitaab sumanaani, mākoomuuch kipsumaniisyeek:

- a) Kusir ng'aleek chēē rubtooy keey āk kiyēē yēyāksē ām āsiiswēk chēē tēērchiin.

- b) Kuyēyiisyēē ng’aleek chēē leelach choo kāākunyōōr kusir kiyēē yēyāktōōs kurub keey ām āsiiswēk chēē tēerchiin..
- c) Kubāybāchikōōboor keey kubununēē siriisyēēt.

Tēebuutyēēt nyēē tākyinē sumaneet.

1. Kēēchōbē kule nee kāāsōōtēywēēk kuyēk tyoongōōchēēt?

Tuguuk chēē kēēyēyiisyēē

- Nyugutaanigaap rooteetaap ng’aleek chēē kikeerar
- Peenseliinēk
- Kitaabuunek choo kēēsirē
- Sēēndēēnsinēk chēē kēēyēpchinē yit
- Tuguuk
- Piichaanigaap āsiiswēk āk yeegoosyek
- Taablēētiiit (koompyuutaanik)
- Tēēskiinēk

Yiisyēētaap taay

Yeyiisyēē chēwuutēkaab rooteetaab ng’aleek chu kāāgēēgōōn iyeyte ng’aleek chēē tēerchiin chēē rubtooy keey āk āsiiswēk āgoo yeegoosyek.

a, b, e,f, i, k, l, m, n, o, p, r, s, t, u, w, y, ch, ny, ng, mb, nd,

Pēēt

Kwēemooy

Toorēt kipsumaniisyek kung’alaalee kiyēē kāsē. (Kitaabuutaab kipsumaniisyek pēēchiitaab 32) Māchāktōōs tēēbuutēk chēē kēēyēyiisyēē kuyēk chēē kēēng’ōōrē, chēē kiisōōtē āgoo chēē kēēchēēng’ē. Māchāktōōs tēēbuutēk kunwoogēch āngutinyē ng’aleek ang’wan.

Toorēt kipsumaniisyeek kuyēyiisyēē nyugutaanikaab rooteetaap ng’aleek choo kāāgēēgōōn kuyeyta ng’aleek choo ruptooy keey āgoo āsiiswēk āgoo yeegoosyeek kuu; korrōōn, yiiwoot.

Yoo iyēyē kuu nyooto ititiir kēēyēyiisyēē chēwuutēk keeyeyta ng’aleek, kuu; p-e-e-t.

Yeyte jedwaaliit kōōtōōrēē yoo yēyiisyēē suguyeyta ng’aleek choo nāmē keey āgoo āsiiswēk āgoo yeegoosyeek. Koochi kōōboor ng’aleechaata angoowaang’ta ng’aleek. Toorēt icheek kōōtuuyo nyugutaanik choo kēēgoochi kuyeyta ng’aleek ām kāāruruugōōsyēk ndo yityo kuyeyta chii ku inee keey.

Tiiyāgtōōs koosoot nyēē karaam, kusat ng’aleek āngōōngēt kōōtuuyo choo pēēchiindōōs. Yoo ituuytōōs: kipsumannyaandeeet chēwuutēk āgoo ng’aleek kunērē wōlēē isōōtitooy nyēē karaam āngusātē ng’aleek. Inēērē noomnyēēt yoo yējiindōōs yiisyēēt ām kāāruruugēēt.

Yiisyēēetaap āyēēng’

Toorēt kipsumaniisyeek koowaang’ta sēēndēēnsinēk choo kāgēēgōōn choo ruptooy keey āk āsiiswēk, pēsyoōsyēgaap wiikiit, yeegoosyeek. (Kitaabuutaab kipsumaniisyeek pēēchiitaab 33)Titiir kuyey chii yiisyēēnyii ngit āngōōyēēchi.

Titiir kusuman sēēndēēnsiinēchoo yoo kaagoonyiit sāng’āruunēk āngugas kule kakwey wāluutyēēt nyēē karaam. Rēētootē kusir nyugutaanik kāroomin āngutiliilēch. Toorēt kipsumaniisyeek kusumānchi barak sēēndēēnsiinēchoo ām klaas.

Yēētyēēchi kipsumaniisyeek choo tinyē tōsōōsindo ām siriisyēēt itoorēt chii ku inēe keey āngiitoorēt yoo mii :chuut kuyēyē yiisyōōnuutēkwaa. Yeyte sēēndēēnsinēk alak chēbo kipsumaniisyeek choo kasimgoowaany sēēndēēnsinēkwaaāmklaas. Māchāktōōs kuyēmēkeey sēēndēēnsiinēchoo

āk icheek āngunāmē keey āgoo āsiiswēk āk yeegoosyek.

Nērē kāng' unātēēt yoo kāsē :kipsumaniisyek wāluutēk choo kāāgugōōn koonyiit sāng' aruunēk. Makuner :ātēbto nyēē karaam yoo kititiirchinē kipsumaniisyek kuyēyiis ngit āmākāsēē choorweet kiyēē kasir. Toorēt kipsumaniisyek pokusumānchi chii nyēē mii kaa sēēndēēnsiinēchoo kaagusir.

Waluutek

1. Kēēbēētii suguul **korrōōn**.
2. Kiibātiisyē yoo asiis kōōrēēt.
3. Rōōtu tuuga yoo kāyimēn- kōōrēēt.

Yiisyēētaap sōmōk

Rōōr / yēēchi ng'aleek choo /kaakiineet keey ām kereeryaandaani ku nyēē toowunēē siriisyēēt.

Igas kule chōbootiin nyēē karaam āngutinyē tuguuk tugul choo / kēēsiriisyēē. Isōōtyi kipsumaniisyek kutēbi nyēē karaam. Kuurchi kipsumaniisyek sēēndēēnsinēk muut choo mii kitaabunekwaa. Sumānchi barak muutyo āngiiyēēchinē. Yoo māchē toorētēēt itoorēt. Kany kusir :chii sēēndēēnsiinēchoo ngit.

Yēyiisyēē sēēndēēnsiinēk muut choo k̄āāgēēgōōn choo rubtooy keey āk āsiiswēk, pēsyoōsyēgaab wiikiit āk yeegoosyek.

1. Kēērir :kōōrēēt.
2. Kēēbēētii suguul kaasi āyēēng'.
3. Yiiwoot kōōro.
4. Kiibātē mbareet yoo asiis.
5. Kēēchoonsē yoo mii roobta.

Wēēsyētootē ām klaas igas yoo mii :kipsumaniisyek chēē kātōsōsyi kuyey yiisyooni. Koochi kipsumaniisyek choo pēēti muut sēēndēēnsiinēk ndo

ng'aleek chēē kuskusēch ndo choo sārchinē itāsyi. Koochi sēēndēēnsinēk yēē toogu ām klaas sugusumānē :kipsumaniisyek. Titiir kipsumaniisyek kutoorēt keey kuchurta.

Nērē :kāng'unātēēt yoo iboorchinē keey :kipsumaniisyek sēēndēēnsinēk choo kāsirē kōōboor kule kaagoowaany yiisyēēt nyoo kākiikoochinē.

Nērē :koonyitēēt yoo yēyiisyē kuyējiindōōs āngutoorētē keey ām wōloo mii :tōsōōsindo. Imuuchē kubeeta sēēndēēnsiinēchoo sirootiin āngusumānchi chii nyēē mii kaa.

Wōlēē /kēēsēēstooy

Kēēlwoogik chēē imuuchē /kēēsēēsiisyēē ām mētitaab sumanaani ku tēēbuutēk choo /kēēng>ālōolēē āgoo choo igāsē.

Imuuchē iyēyiisyēē chēēkliistiit igas. Sēēsē :chēēkliistiit kipsumaniisyek yoo imuuchē kōōtuuyo nyugutaanik kuyeyta ng'aleek chēē rubtooy keey āgoo āsiiswēk āgoo yeegoosyek koowaang'ta sēēndēēnsinēk.

Imuuchē iyēyiisyēē loolonigaap yiisyōōnuutēk wōlēē kōnōrēē kipsumaniisyek tuguukwaa choo kāgēēsūmānjinē āgoo choo kāsirē kumii wōlto choo kaagoowaany āgoo choo toombo.

Biikoo Chee Kiiyeeyiisye

1. Prof. Elishiba Kimani	KICD Chairperson
2. Jacqueline Onyango OGW	KICD
3. Eunice Gachoka (KICD)	KICD
4. Winrose Rono	KICD
5. Jonathan maranya	KICD
6. Anthony Maina Mbutu	KICD
7. Beatrice Kyule	KICD
8. Millicent Koga	KICD
9. Micheal Muriuki	KICD
10. Rose Akuka	KICD
11. Isaac Marui	BK
12. Phanice Kiyen	SBTL
13. Chemorei Jones Kiboi	TSC
14. Peris Wachuka	KICD Design/Layout